

JACEK BEDNARSKI

ETNOLOGIA FRANCUSKA

HISTORIA — STAN — OSIĄGNIĘCIA

Współczesna etnologia francuska jest dynamicznie rozwijającą się dyscypliną. Powszechnie znane są jej osiągnięcia ogólnoteoretyczne oraz praktyczne w badaniach społeczeństw pozaeuropejskich. Natomiast niewiele miejsca poświęcono dotychczas, w polskiej literaturze etnograficznej, rozwojowi badań nad francuską kulturą ludową. Ze względu na obszerność i złożoność tego zagadnienia, niniejszy artykuł, którego przedmiotem są równocześnie dzieje, stan współczesny i osiągnięcia dyscypliny określanej terminem „ethnologie française”, z konieczności sygnalizuje jedynie niektóre problemy, zdaniem autora warte omówienia i przybliżenia polskiemu czytelnikowi. Analizując współczesną etnologię narodową starano się uchwycić jej wielopłaszczyznowe powiązania z całokształtem nauk etnologicznych we Francji.

W ramach etnologii wyróżnia się obecnie we Francji, ze względu na podmiot badań, trzy dyscypliny: etnologię krajów „trzeciego świata” (ethnologie d'outre-mer lub ethnologie des sociétés primitives, archaïques), etnologię Europy (ethnologie européenne lub ethnologie des sociétés traditionnelles, préindustrielles) oraz etnologię Francji (ethnologie française). Rezultaty badawcze każdej z nich stanowią podstawę dla tzw. etnologii ogólnej (ethnologie générale), która zmierza do budowania w ramach poszczególnych szkół generalnej teorii kultury.

Wyjaśnienia wymaga zastosowanie w tytule artykułu i tekście terminu „etnologia”, zamiast przyjętego u nas „etnografia”. We Francji mają one różne znaczenia. Pojęcie „etnografia” dla oznaczenia nie tyle nauki, co raczej metody opisywania ludów pojawiło się we Francji w 1807 r.¹ Terminu „etnologia” użył po raz pierwszy w swojej klasyfi-

¹ T. Wróblewski. *Wstęp do etnografii*, Poznań 1969, s. 12.

kacji nauk A. M. Ampère w 1830 r.², a więc w okresie początków formułowania postulatu studiów generalnych nad człowiekiem w jego aspekcie fizycznym, psychologicznym i społecznym (m. in. P. Broca, C. Bernard, A. Comte). Z tego właśnie okresu pochodzą szerokie międzydyscyplinarne powiązania etnologii z całokształtem nauk humanistycznych, a przede wszystkim przyrodniczych. Zgodnie z dychotomiczną zasadą klasyfikacji nauk ustaliła się we Francji w połowie XIX w. do dziś aktualna zasada, że etnologia oznacza naukę porównawczą i uogólniającą, etnografia natomiast jest jej procedurą szczegółową — gromadzenie materiałów i opis³. Tradycja francuska wiązała do okresu II wojny światowej oba pojęcia z badaniami ludów pozaeuropejskich, badania kultury rodzimej określając w historycznej kolejności jako demonologia, demopsychologia, badania ludowych tradycji i folklor. Terminami „etnografia” i „etnologia” objęto badania nad kulturą ludową po II wojnie światowej, przy czym dopiero ich włączenie w ramy etnologii uczyniło z tej dyscypliny dziedzinę w pełni samodzielną. Stosowanie w odniesieniu do badań rodzimej kultury ludowej terminu „etnologia”, a nie „etnografia”, jest po prostu uwzględnieniem dostrzeganego powszechnie we Francji, naukowego awansu dyscypliny.

We Francji dla rozwoju badań nad kulturą ludową ostatnie 15-lecie ma znaczenie przełomowe. W tej dziedzinie etnologia wyszła szeroko poza dotychczasowe wąskie ramy problematyki folklorystycznej i skierowała swoje zainteresowania na całokształt współczesnej i dawnej kultury wsi. Obecnie możemy obserwować również jej przedmiotowe zbliżenie z całokształtem nauk etnologicznych i intensywnie rozwijającą się współpracę z szeregiem innych dyscyplin humanistycznych.

Stan współczesny etnologii narodowej we Francji jest rezultatem prawie dwuwiekowego rozwoju zainteresowań własną ludową tradycją kulturową. Można w nim wyróżnić 4 okresy: 1) kształtowanie się etnografii i etnologii jako samodzielnych dyscyplin naukowych i początki świadomych zainteresowań ludową tradycją narodową (od końca XVIII w.); 2) rozwój dyscypliny pod nazwą „folklor” (od lat 80. XIX w. do II wojny światowej); 3) formowanie się podstaw nowoczesnego ujęcia przedmiotu badań w postaci etnografii metropolitalnej (do mniej więcej lat 60-tych); 4) dynamiczny współcześnie rozwój etnologii narodowej w kierunku antropologicznego traktowania zjawisk kulturowych.

² G. de Rohan-Csermak, *La première apparition du terme „ethnologie”*. „Ethnologia Europaea” 1967, t. 1, nr 3, s. 170—184.

³ Por. np. C. Lévi-Strauss, *Antropologia strukturalna*, Warszawa 1970, s. 54; G. Balandier, *Sociologie, ethnologie, ethnographie*, [w:] *Traité de sociologie*, t. 1, Paris 1958, s. 101—102; *Grand Larousse encyclopedique*, t. 4, Paris 1961, hasła „ethnologie” i „ethnographie”, s. 768.

Rozwój zainteresowań i badań nad kulturą ludową we Francji kształtowały dwie ściśle ze sobą związane tendencje: 1) stopniowe rozszerzanie przedmiotu badań od folkloru wiejskiego (w tradycyjnym znaczeniu) do całokształtu kulturowych zachowań społeczeństwa francuskiego oraz 2) wysiłek w kierunku ujmowania przedmiotu badań w stopniowo rozwijającej się integracji z innymi dyscyplinami.

W artykule zajmiemy się rozwojem etnologii francuskiej w trzech ostatnich wyróżnionych okresach, tzn. od momentu, kiedy kultura ludowa stała się przedmiotem badań wyodrębnionej dyscypliny. Wcześniejsze dzieje mogą być z powodzeniem tematem odrębnego opracowania.

BADANIA KULTURY LUDOWEJ W RAMACH FOLKLORU

Rozwój badań nad francuską kulturą ludową przypada na koniec XIX i pocz. XX w. Moment przełomowy tworzy z jednej strony działalność szeregu regionalistów, którzy podejmują akcję zjednoczenia wysiłku nad rejestracją żywotnych jeszcze w tym czasie elementów tradycyjnych w kulturze wsi oraz z drugiej, rozwój samej etnografii i etnologii, który niejako inspirował do ujmowania kultury ludowej w ramy określonej teorii i objęcia jej badań przez wyraźnie wyodrębnioną dyscyplinę. Staje się nią w końcu lat 80-tych XIX w. folklor.

Pojęcie folkloru, wprowadzone w 1846 r. przez W. J. Thomsa dla oznaczenia kultury duchowej, zostało przeniesione do Francji około 1877 r. przez W. Edwardsa, założyciela Société ethnologiques de Paris (1839)⁴. Termin ten bardzo szybko upowszechnił się we wszystkich krajach romańskich, a we Francji w końcu XIX w. przyjął podwójną denotację. Oznaczał, po pierwsze, całokształt kultury ludowej, zachowując jednocześnie swoje pierwotne znaczenie odnoszące się do wiedzy ludowej lub — szerzej — kultury duchowej; po drugie, naukę o tej kulturze. W ostatnim znaczeniu, spopularyzowany przez pracę P. Sébillot, *Le Folklor. Littérature orale et Ethnographie traditionnelle* (1913), obowiązywał we Francji aż do II wojny światowej. W ujęciu A. Van Gennepa folklor stał się równoważnikiem niemieckiego „Volkskunde”.

Bezpośrednich źródeł kształtowania się folkloru należy szukać przede wszystkim w szerokim amatorskim ruchu regionalistycznym i kolekcjonerskim, jaki we Francji rozwinął się w okresie pozytywizmu. Urzeczywistnieniem instytucjonalnych dążeń szeregu regionalnych działaczy było powstanie kilku muzeów regionalnych, a przede wszystkim utwo-

⁴ J. Poirier, *Histoire de la pensée ethnologique*, [w:] *Ethnologie Générale*, Paris 1968, s. 30.

zenie w 1885 r. Société des traditions populaires. Pierwotnym zadaniem stowarzyszenia było „... badanie i publikowanie zespołu literatury słownej zawierającej zabobony, dawne zwyczaje, oraz wszystkiego co jest z tym związane...”⁵, ale w praktyce stopniowo zainteresowaniami objęto całokształt kultury ludowej. Członkami towarzystwa, z których dla dziejów etnologii największe znaczenie mieli G. Paris, E. Renan, X. Marmier, L. Bonnemère, P. Aubry i P. Sébillot, byli wyłącznie amatorzy. Od 1866 r. towarzystwo wydawało poświęcone głównie zagadnieniom folkloru słownego „Revue des Traditions Populaires”. Jakkolwiek zawarte w nim artykuły były indywidualnymi przyczynkami na bardzo różne tematy, to tworzyły one całość ustrukturyzowaną przez P. Sébillot.

Folklor, w którego rozwoju istotne znaczenie miała działalność wspomnianego towarzystwa, wyrastał na bardzo obszernym, ale zarazem nieusystematyzowanym i pozbawionym ogólnych teorii dorobku historyków, geografów, prowincjonalnych badaczy i amatorów zgrupowanych w rozmaitych „towarzystwach antykwariuszy”. Rozwijał się równocześnie w izolacji od drugiego nurtu zainteresowań, jakim były kultury ludów prymitywnych.

Wiek XX przyniósł Francji, obok intensyfikacji badań terenowych i gromadzenia materiałów, wyjście poza charakterystyczny dla pozytywistów etap opisu. Zgromadzona dokumentacja, poszerzona o nowe badania, stała się przedmiotem opracowania pod kątem określonej teorii. Niektóre z nich uchodzić mogą za równie nienaukowe jak te, które w XIX w. wiązały całą ludową tradycję z Germanami, Celtami, Rzymianami, wpływami Wschodu czy kultur prahistorycznych. Przeważało jednak systematyczne i bardzo sumienne badanie zjawisk i budowanie teorii opartych na konkretnym materiale terenowym i analizie historycznej.

W I połowie XX w. do rozwoju folkloru jako nauki przyczynili się głównie P. Sébillot, P. Saintyves, P. Coirault, a przede wszystkim A. Van Gennep. Trzech pierwszych interesowały raczej problemy ściśle folklorystyczne. Van Gennep usiłował natomiast, jako pierwszy, podjąć analizę wszystkich tradycyjnych zachowań francuskich chłopów. Przyjrzyjmy się działalności tych badaczy, przede wszystkim od strony sposobu ujmowania przedmiotu badań.

Sébillot P. (1846—1918), którego porównać można do O. Kolberga, jest powszechnie uważany za twórcę folklorystyki francuskiej. Zaslugą autora do dziś aktualnego 4-tomowego, systematycznego zbioru *Le Folklore de France* (1904—1907), jest poszerzenie zakresu badań folkloru w stosunku

⁵ M. Bouteiller, *L'oeuvre et les collections folkloriques de Lionel Bonnemère* (1843—1905), „Arts et Traditions Populaires” (dalej „ATP”) 1966, R. 14, nr 1—2, s. 20.

do ujęcia tradycyjnego, ograniczającego go do folkloru słownego. Obok dziedziny określanej jako „littérature orale” (pojęcie to wprowadził w 1881 r.), P. Sébillot wyróżnił tzw. „l'ethnographie traditionnelle” (1886), której głównym przedmiotem zainteresowań miały być zwyczaje, obrzędy, wierzenia, przesady i ich plastyczne uzewnętrznienie w postaci sztuki ludowej⁶. Warto zaznaczyć również, że jako pierwszy zwrócił uwagę na konieczność badania folkloru miejskiego różnych grup zawodowych. Jakkolwiek Sébillot stworzył podstawy pod badania etnograficzne we Francji, to za właściwych ich twórców należy uznać Saintyvesa i Van Gennepa.

Saintyves (właściwie E. Nourry, 1870—1935) był przede wszystkim teoretykiem folkloru, m. in. redaktorem i głównym współtwórcą 5-tomowego *Corpus du Folklore préhistoriques en France et dans les colonies Français* (1934—1936). Metodologiczne rozważania nad folklorem i charakterem jego badań zawarł w fundamentalnej pracy *Manuel de Folklore* (1936). Według Saintyvesa różnica między folklorem a etnografią, subdyscyplinami socjologii, polega na przedmiocie badań. Etnografia zajmuje się kulturami pozaeuropejskich ludów prymitywnych, folklor jest natomiast nauką o „kulturze tradycyjnej w środowiskach ludowych krajów cywilizowanych”, względnie nauką o „tradycji u ludów cywilizowanych, głównie w środowiskach ludowych”⁷. Saintyves przeciwstawiał się organicystycznemu ukierunkowaniu Van Gennepa i rozpatrywał zjawiska folklorystyczne przede wszystkim jako fakty psychologiczne i społeczne. Mimo że uwzględniał w programie badawczym folkloru zarówno aspekt pozamaterialny, jak i materialny kultury ludowej, to jednak w praktyce ograniczał się tylko do tej części kultury, która przekazywana jest drogą bezpośredniej komunikacji.

Dążenie do objęcia badaniami całokształtu kultury ludowej zrealizował dopiero A. Van Gennep (1873—1957), największy francuski etnolog i folklorysta I poł. XX w. Autor *Les rites de passage*, w dziedzinie etnografii Francji zadebiutował w 1916 r. W latach 1930—1958 ukazało się kilkanaście jego publikacji omawiających różne dziedziny kultury wsi francuskiej⁸. Syntezą dorobku jest 3-tomowy *Manuel de folklore française contemporain* (1937—1939). Van Gennep zasłużył się także na polu organizacyjnym zakładając kilka czasopism, m. in. „Revue des Études Ethnographiques et Sociologiques”, „Revue d'Ethnographie et de

⁶ P. Saintyves, *Manuel de Folklore*, Paris 1936, s. 36.

⁷ Tamże, s. 38—39.

⁸ M. in. *Folklore du Dauphiné (Isère)*, t. 1—2, Paris 1932—1933; *Folklore de la Bourgogne (Côte d'Or)*, Paris 1934; *Folklore de la Flandre et Hainaut Français (Département du Nord)*, t. 1—2, Paris 1935—1936; *Folklore de l'Auvergne et du Velay*, Paris 1942; *Folklore des Hautes-Alpes*, t. 1—2, Paris 1946—1948.

Sociologie”, „Le Folklore Vivant” oraz „Nouvelle Revue des Traditions Populaires”.

Van Gennep usiłował wypracować syntetyczną wizję badań etnologicznych, które traktował całościowo i komplementarnie, będąc jednocześnie prekursorem dyscypliny, którą nazwano później technologią. Szerokie ujmowanie folkloru znalazło swoje odzwierciedlenie w jego definicji: „Dziedzina, którą oznaczam tu folklorem, jest szersza niż ta, którą przyjmowali pierwsi «tradycjoniści», którzy zwracali jedynie uwagę na «przekazywane przez tradycję» baśnie, legendy, pieśni, wierzenia i obrzędy, praktyki wróżebne itd. Rozwój naszej nauki zmusił nas do dorzucenia tutaj badania wszystkich ceremonii, gier i tańców, ludowych kultów świętych, domu i wsi, przyborów gospodarskich, narzędzi wszelkiego rodzaju, mniejszej i większej sztuki, instytucji stworzonych przez lud albo pozostałych z dawnych okresów, wreszcie sposobów czucia i wyrażania się, które rozróżniają «ludowy» od «wyższego»”⁹.

Van Gennep stworzył własną szkołę metodologiczną, odmienną w założeniach od antropologicznej i historyczno-kulturowej. Stał na stanowisku organicystycznym i związał folklor z biologią i jej metodami. Postawa ta, będąca w istocie tylko pewnym kątem widzenia, miała przede wszystkim zwrócić uwagę na konieczność ujawnienia zjawisk w ich społecznych funkcjach. Jakkolwiek w programie badawczym zatrzymał się na pozycjach pozytywistycznych, to jednak postulat badania zjawisk żywych i egzystujących w społeczeństwie, a nie przeżytków, stworzył podstawy dla późniejszego rozwoju etnologii.

Równoległe z tym zasadniczym, folklorystycznym i zarazem ogólnoteoretycznym nurtem, do którego zaliczyć należy również P. Coirault (1875—1959), wybitnego znawcę słownego folkloru, we Francji od końca XIX w. rozpoczyna się systematyczne zbieranie strojów, rzeźby ludowej, ceramiki, sprzętów i narzędzi oraz dokonuje pierwszych inwentaryzacji budownictwa ludowego. Jest to początek muzealnictwa etnograficznego, dającego oparcie późniejszym studiom nad kulturą materialną.

Pierwsze regionalne muzeum etnograficzne — Musée alsacien — powstało w 1907 r. w Strasburgu. W okresie powojennym założono muzea w Arles, Saintes, a w 1922 r. Musée basque w Bayonne. Skupiły one wokół siebie licznych regionalistów i etnografów-amatorów. Folklorystyczne zainteresowania umocnił właśnie rozwijający się intensywnie od końca XIX w. ruch regionalistyczny, zintegrowany wokół Fédération Regionaliste Française. W swoim programie zmierzał on m. in. w kierunku udokumentowania i spopularyzowania lokalnych tradycji, przyczyniając się

⁹ A. Van Gennep, *Le Folklore*, Paris 1924, s. 30—31.

nawet do odrodzenia niektórych wymierających już elementów kultury ludowej¹⁰.

Do II wojny światowej jedyną jednostką organizacyjną etnologii narodowej było Musée des Arts et Traditions Populaires. Musée ATP powstało, podobnie jak Musée de l'Homme, w 1937 r. z przekształcenia dawnego Musée d'ethnographie du Trocadéro (1878). Od samego początku swego istnienia stało się jednostką wiodącą ze względu na prowadzone badania i stworzyło metodyczne i organizacyjne oparcie dla sieci muzeów regionalnych.

POWOJENNA ETNOGRAFIA METROPOLITALNA

Intensywny rozwój etnologii i etnografii we Francji w okresie powojennym przyczynił się m. in. do rozpadu wąskich ram folkloru w badaniach kultury ludowej. W praktyce były one mało przydatne zarówno w zastosowaniu do badań historycznych, jak i współczesnych zmian. Folklor ograniczał się w zasadzie do badania samego faktu, rzadko kiedy uwzględniał jego społeczno-ekonomiczne i naturalne podłoże. W okresie międzywojennym analizę taką przeprowadzała przede wszystkim rodząca się socjologia wsi oraz geografia humanistyczna (*géographie humaine*). Szczególnie ta ostatnia, dynamicznie rozwijająca się od pocz. XX w. (P. Vidal de La Blache, J. Brunhes, M. Dubois), której przedmiotem badań jest rola środowiska naturalnego w życiu ludzi i określanie geograficznych czynników kształtowania kultury (koncepcja *genre de vie*), wyraźnie uzupełniała badania folklorystyczne, dając olbrzymi wkład w poznanie materialnych warunków życia na wsi francuskiej.

Wysiłek w kierunku rozszerzenia przedmiotu badań dyscypliny zajmującej się kulturą ludową doprowadził do rozwoju tzw. etnografii metropolitalnej (*ethnographie métropolitaine*).

Powojenną etnografię metropolitalną cechuje w znacznym stopniu dążenie do historycznego ujmowania badanych zjawisk. Wypracowane przez historyków A. Soboula i G. Lefebvre'a teoretyczne założenia prac badawczych Société d'ethnographie française opierały się głównie na badaniach materiałów archiwalnych. Silna tendencja do analizy historycznej znalazła swój osobiły wyraz w do dziś rozwijanej koncepcji archeocywilizacji A. Varagnaca, w ramach której kultura ludowa badana jest w ścisłym nawiązaniu do prahistorycznej przeszłości¹¹.

¹⁰ Zob. C. Brun, *Regionalizm francuski*, [w:] *Ruch regionalistyczny w Europie*, t. 1, Warszawa 1934, s. 267—290.

¹¹ Zob. A. Varagnac, *Civilisation traditionnelle et genres de vie*, Paris 1948.

Drugą zauważalną tendencją etnografii francuskiej w omawianym okresie są próby skonkretyzowania koniecznych więzi między etnografią, wówczas jeszcze często reprezentowaną przez geografie humanistyczną i historię, a innymi dyscyplinami oraz zbliżenie badań nad kulturą ludową do teoretycznych założeń etnologii ogólnej. Wyraźne braki metodologiczne ujawniły się w monograficznych badaniach wiejskich społeczności lokalnych, w których wzorem były przede wszystkim prace socjologiczne. Szczególnie inspirującą rolę odegrała seria badań terenowych w departamencie Aveyren, zrealizowanych przez Centre de formation aux recherches ethnologiques pod kierunkiem A. Leroi-Gourhana. Stworzyły one przesłanki dla późniejszych badań interdyscyplinarnych.

W latach 1945—1960 badania nad kulturą ludową prowadzono głównie w trzech kierunkach¹²: kultura materialna (m. in. C. Parin, A. G. Haudricourt, M. J. Brunhes Delamarre, A. Dauzat, H. Polge), folklor (m. in. P. Delarue, A. Van Gennep) oraz atlas dialektologiczno-etnograficzny. Propozycję opracowania nowego atlasu wysunął w 1939 r. A. Dauzat. Opierając się na pierwszym atlasie J. G. Gilliérona¹³ oraz doświadczeniach K. Jaberga i J. Juda, autorów atlasu Szwajcarii i północnych Włoch, wypracował on nowy model atlasu, w którym badane zjawiska zostały ujęte zarówno w aspekcie synchronicznym, jak i diachronicznym.

Do uniwersytetów etnografia metropolitalna wkraczała bardzo wolno. Jedyne ściśle związana z działalnością muzealną katedra Histoire des Arts et Traditions Populaires w École du Louvre miała do lat 60-tych prawo nadawania dyplomów z etnografii Francji.

Dla rozwoju badań francuskiej kultury ludowej szczególne zasługi organizacyjne w okresie powojennym położył G. H. Rivière, pierwszy wykładowca etnografii metropolitalnej w École du Louvre i dyrektor Musée des Arts et Traditions Populaires. Dzięki niemu i M. Magetowi, kierownikowi Laboratoire d'ethnographie française, utworzonego przy muzeum w 1945 r., nastąpił wyraźny postęp w pracach badawczych, a Musée ATP stało się centrum etnografii krajowej. Dużym osiągnięciem M. Mageta było opracowanie podręcznika etnograficznych badań terenowych¹⁴.

Musée des Arts et Traditions Populaires prowadziło od 1937 r., również podczas wojny w latach 1941—1945, wielokierunkowe badania terenowe, najpierw w regionie Sologne (budownictwo wiejskie) i Basse—Bre-

¹² Zob. J. Topolski, *Dzisiejsza etnografia francuska*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1960, nr 1, s. 153—157.

¹³ J. Gilliéron, E. Edmont, *Atlas linguistique de la France*, t. 1—35, Paris 1902—1910.

¹⁴ M. Maget, *Ethnographie métropolitaine. Guide d'études directe de comportements culturels*, Paris 1953.

tagne (muzykologia), a potem praktycznie w całej Francji. Realizowano je przy współpracy specjalistów — architektów, geografów, historyków i muzykologów, a zakresem tematycznym objęto architekturę wiejską, meble, sprzęt domowy, techniki rzemieślnicze, sztukę i literaturę ludową. Plonem kilku lat pracy było 13 420 monografii dotyczących mebli i kilka tysięcy rysunków narzędzi domowych. Ponad 1000 monografii architektury wiejskiej opracowano z punktu widzenia funkcjonalnych zależności od środowiska geograficznego i warunków społeczno-ekonomicznych. Badania technik rzemieślniczych skupiały się w kilku tradycyjnych ośrodkach garncarstwa i kowalstwa. Prace kontynuowano po wojnie, rozpoczynając przede wszystkim od naukowego opracowania poszczególnych zagadnień, dla których materiał dokumentacyjny został już zebrany. Muzeum podjęło równocześnie intensywną działalność wystawienniczą oraz zajęło się problemami muzeów regionalnych (koordynacja i nadzór nad działalnością)¹⁵.

Głównym zadaniem Laboratoire d'ethnographie française po wojnie było udostępnienie badaczom materiałów dokumentacyjnych i rozbudowa zbiorów archiwalnych (fonoteka, filmoteka, fototeka, biblioteka).

Istotne znaczenie dla rozwoju badań francuskiej kultury ludowej miało utworzenie w 1947 r. Société d'ethnographie française przy Musée ATP. Zadaniem towarzystwa była integracja środowiska etnograficznego, prowadzenie badań terenowych oraz publikowanie ich wyników na łamach „Mois d'Ethnographie Française” (1947—1952), a potem kwartalnika „Arts et Traditions Populaires” (od 1953).

WSPÓŁCZESNA ETNOLOGIA FRANCUSKA

W etnografii metropolitalnej rozwinęła się w latach 60-tych etnologia Francji (ethnologie française). Przełomu, jaki dokonał się w tym okresie w badaniach nad kulturą ludową, nie można inaczej rozpatrywać, jak w powiązaniu z ogólną sytuacją etnologii wśród nauk humanistycznych i jej współczesną wewnętrzną strukturą. Jest to oczywiście zagadnienie bardzo szerokie, ale krótko można je scharakteryzować następująco:

1. Określenie miejsca etnologii wśród nauk humanistycznych jest we Francji problemem złożonym. Etnologia zrodziła się i długo rozwijała w ramach socjologii, która w ujęciach E. Durkheima czy F. Simianda zmierzała wyraźnie do objęcia swoim rozmiarem całokształtu nauk społecznych i utożsamienia się z filozofią społeczną. Ten olbrzymi wpływ

¹⁵ J. Tuwanówna, *Zarys organizacji muzeów we Francji ze specjalnym uwzględnieniem muzeów etnograficznych*. „Lud” 1952, t. 39, s. 472—474.

socjologii na etnologię, określany niekiedy mianem „imperializmu socjologicznego”, ulega obecnie pewnemu osłabieniu. Pojawiły się bowiem dwie różne tendencje rozwojowe. Współczesna socjologia francuska, mimo żywych do dzisiaj tradycji socjologii humanistycznej, dąży coraz bardziej do modelu empirycznej socjologii krajów anglosaskich, etnologia natomiast wyraźnie zbliża się do modelu antropologicznego. Coraz bardziej odsuwa się od „malowniczego człowieka” i kieruje ku filozofii nasyconej konkretnymi treściami antropologicznymi. W ten sposób ma się stać „bazą nowego humanizmu” według R. Bastide’a lub „badaniem wszelkich rozmiarów człowieka” zdaniem A. Leroi-Gourhana¹⁶.

Socjologia uważana była dotychczas za najwyższy stopień syntezy w badaniach zjawisk społeczno-kulturowych (etnografia — etnologia — socjologia). Obecnie etnologia coraz bardziej usamodzielnia się i — przynajmniej na obecnym etapie rozwoju — trudno uznać ją również za zdominowaną przez antropologię. Wprawdzie antropologię społeczną intensywnie rozwija we Francji szkoła C. Lévi-Straussa, ale jej wybitnie generalizująca i strukturyzująca postawa dość wyraźnie znajduje się w opozycji do właściwego przedmiotu badań etnologii, jakim są zagadnienia osobowości kultury danej grupy ludzkiej¹⁷. Natomiast ze względu na strukturę nauki problem różnic etnologii i antropologii (w ujęciu anglosaskim) traci na znaczeniu.

2. Etnologię we Francji charakteryzują bowiem od dawna wyraźne międzydiscyplinarne powiązania z socjologią, historią, geografą humanistyczną, psychologią oraz naukami przyrodniczymi, które uważa się za najlepsze wprowadzenie do analizy społeczeństwa i jego kultury¹⁸. Sama etnologia jest pojmowana bardzo szeroko jako kompleks nauk, czy raczej ośrodek integracji kilku dyscyplin i zalicza się do niej — obok etnologii właściwej — antropologię fizyczną, prahistorię, lingwistykę oraz technologię¹⁹. Jest to więc model zbieżny z antropologicznym.

Szerokie przedmiotowe ujmowanie etnologii we Francji już od końca XIX w., umożliwiło w tym kraju rozwój badań o charakterze integralnym, traktujących holistycznie analizowaną rzeczywistość, a więc opierających się m. in. na koncepcji „całościowego faktu społecznego” M. Maussa. Ten profil etnologia francuska wypracowała wyłącznie opierając

¹⁶ *Les sciences ethnologiques*. „Revue de l'Enseignement Supérieur” 1965, nr 3, s. 23, s. 8.

¹⁷ Por. A. Leroi-Gourhan, *L'expérience ethnologique*, [w:] *Ethnologie Générale*, Paris 1968, s. 1816—1825.

¹⁸ Zob. m. in. szereg artykułów [w:] *Ethnologie Générale*, Paris 1968.

¹⁹ Zob. J. Poirier, *Le programme de l'ethnologie*, [w:] *Ethnologie Générale*, Paris 1968, s. 556—574.

się na badaniach pozaeuropejskich społeczeństw plemiennych²⁰. Badania francuskiej kultury ludowej, które rozwijali regionaliści, historycy, geografowie i folklorysty, zatrzymywały się najczęściej na opisie i jednokierunkowej interpretacji. Wyraźny przełom nastąpił dopiero w ostatnim 15-leciu, głównie dzięki zastosowaniu metodologii i metod etnologii ogólnej oraz szerokiej panoramy badawczej opartej na współpracy z innymi naukami.

„Młodości” etnologii narodowej świadomi są sami francuscy badacze. Jeszcze na początku lat 60-tych pytani o stan zaawansowania prac dotyczących etnologii Francji stwierdzali, że „... prac takich właściwie jeszcze nie ma, a historia kultury wsi francuskiej od czasów najdawniejszych po chwilę obecną czeka dopiero na swego odkrywcę”²¹. Zdaniem M. J. Brunhes Delamarre’a, wyraźnie wzrasta zainteresowanie we Francji własną tradycją kulturową; i chociaż „młodzi etnologowie ... są aż do dnia dzisiejszego bardziej wciągani do badań społeczeństw ... w Azji, Afryce i Ameryce, niż do badań etnologicznych w swym własnym kraju...”, to „... badania te zaczynają się we Francji w pełni rozwijać pod wpływem m. in. A. Leroi-Gourhana ... i G. H. Rivièrè’a”²². Obok tych dwóch badaczy podstawy pod etnologię narodową tworzą głównie M. Maget i J. Cuise-nier. Dzięki ich wszechstronnej badawczej i organizacyjnej działalności etnologia Francji znajduje się obecnie na etapie wyraźnej krystalizacji i samookreślenia.

Uznanie etnologii za naukę wyłaniającą się współcześnie z humanistyki francuskiej nie wypływa oczywiście z realnej oceny ilości prac poświęconych kulturze francuskiej wsi, których w okresie rozwoju folkloru i etnografii metropolitalnej ukazało się tysiące. „Młodość” etnologii narodowej jest wynikiem postawy przyjętej przez współczesnych etnologów francuskich, a wraz z nimi również przez przedstawicieli innych dyscyplin zajmujących się zarówno zagadnieniami historycznymi, jak i aktualnymi przeobrażeniami społeczno-kulturowymi wsi francuskiej. Postawa ta sprowadza się do uznania za naukowo pożyteczne tylko te osiągnięcia, które odpowiadają przyjętym współcześnie założeniom metodologicznym, reprezentują jedną ze współczesnych szkół etnologicznych i wykorzystują doświadczenia badawcze innych nauk. Przy takim podej-

²⁰ Rozwój etnologii francuskiej nastąpił po 1930 r. (profesjonalizacja etnologii i początki intensywnych badań terenowych w Afryce, Ameryce, Oceanii). Zob. J. Poirier, *Histoire de l'ethnologie*, Paris 1974, s. 109—118.

²¹ A. Kutrzeba-Pojnarowa, *Uwagi na temat organizacji i metod etnograficznych badań terenowych we Francji*, „Etnografia Polska” 1964, t. 8, s. 264.

²² M. J.-Brunhes Delamarre, *Géographie humaine et ethnologie*, [w:] *Ethnologie Générale*, Paris 1968, s. 1472.

ściu, dawniejsze prace uchodzą za beletrystyczne lub za popularne opracowania o charakterze krajoznawczym²³. Konsekwencją tej postawy są wyraźne rozbieżności między dawnymi założeniami folkloru i współczesną etnologią uniwersytecką.

Folklorystyczna interpretacja zjawisk kierowała się przede wszystkim na zagadnienia pochodzenia faktu kulturowego, który rozpatrywany był sam w sobie, najczęściej bez jakichkolwiek zewnętrznych powiązań. Ze współczesnego punktu widzenia folklor dostarczał więc głównie materiałów, które obecnie mogą być wykorzystywane do rekonstrukcji i opisu różnych etapów historycznego rozwoju kultury ludowej we Francji, a przede wszystkim poszczególnych jej dziedzin w układzie regionalnym. Przy podejściu etnologicznym fakty winny być badane w szerokim kontekście społeczno-ekonomicznym, uwzględniającym czynniki lokalności, zmienności i funkcjonalności, a więc nacisk musi być położony przede wszystkim na zrozumienie mechanizmów przemian. Przyjęcie takiej perspektywy podważyło nawet stawiane niekiedy za wzór analizy A. Van Gennepa, które obecnie są przedmiotem ponownej interpretacji²⁴.

Ta metodologiczna reorientacja kierunku analizy zjawisk kultury ludowej nie zmierza jednak do całkowitego zerwania z teoretycznym i praktycznym dorobkiem folklorystów, ale do jego umocnienia poprzez zintegrowanie w ramy etnologii i poszerzenie o strukturalistyczno-funkcjonalistyczny punkt widzenia, dzięki któremu osiągnięcia te tracą swój „paseistyczny” charakter²⁵.

U podstaw współczesnej etnologii francuskiej leży więc integralne ujmowanie zjawisk kultury i traktowanie człowieka jako „niepodzielnego” obiektu badań, jak to określił M. Mauss. Założenie to znajduje swoje odbicie nie tylko w badaniach poszczególnych dziedzin kultury w układzie monotematycznym i badaniach zwartych zespołów społeczności terytorialnych, ale także w wewnętrznej strukturze etnologii narodowej jako dyscypliny naukowej. Współcześnie wykazuje ona wielopłaszczyznowe powiązania ze ściśle z nią spokrewnionymi dyscyplinami. Z archeologią łączy ją koncepcja archeocywilizacji A. Varagnaca, z antropologią fizyczną prace nad składem etnicznym terytorium Francji. Związek z językoznawstwem, czy raczej dialektologią, najwyraźniej występuje w badaniach

²³ A. Kutrzeba-Pojnarowa, *op. cit.*, s. 264—265.

²⁴ Zob. m. in. H. Raulin, *Folklore et ethnologie. A propos de cérémonies agraires dans les Alpes du Nord*. „ATP” 1967, R. 15, nr 2, s. 101—118.

²⁵ J. Poirier, *Le programme...*, s. 567.

atlasowych²⁶. Natomiast technologia jest właściwie integralną częścią etnologii²⁷.

Szerokie perspektywy badawcze stosowane są przede wszystkim w badaniach zespołowych, coraz rzadziej natomiast przez indywidualnych badaczy ze względu na wyraźny proces specjalizacji jaki dokonuje się w ramach etnologii (etnologia prawna, ekonomiczna, społeczna, etnomuzykologia, mitologia, etnobotanika itd.). Do nielicznych badaczy, którzy jeszcze obecnie starają się swymi zainteresowaniami objąć całą złożoność badanych zjawisk, zaliczyć należy A.-G. Haudricourta i A. Leroi-Gourhanna. Reprezentowane przez nich podejście multidyscyplinarne opiera się na jednoczesnym traktowaniu człowieka jako istoty biologicznej i kulturowotwórczej.

W ten sposób doszliśmy do zagadnienia przedmiotu badań współczesnej francuskiej etnologii narodowej. Jest to problem niezwykle trudny do sprecyzowania, ze względu na postępujący wyraźnie proces zacierania się granic przedmiotu badań wszystkich dyscyplin humanistycznych. Zakres badań etnologii ujmowany jest we Francji bardzo różne. Balandier uważa np. etnologię za bardziej „zorientowaną ku archaizmom i obronie świadomości tradycyjnej” niż nastawioną na „badanie dynamiki społecznej i współczesnych przeobrażeń”, natomiast J. Poirier czyni przedmiotem badań etnologii społeczność w przeciwieństwie do zbiorowości²⁸. Teoretyczne próby określenia przedmiotu badań nie znajdują zupełnie swego odbicia w praktycznej działalności etnologii. Etnologię narodową interesuje tak aspekt współczesności i przeszłości, jak i kultury wiejskiej i miejskiej. Bliższa jednak analiza doprowadza do wniosku, że pewne ograniczenie w tym zakresie wyznacza tradycja badawcza. Zasadniczym przed-

²⁶ Wydano dotychczas następujące atlasy: P. Gardette, *Atlas linguistique et ethnographique du Lyonnais*, t. 1—4, Paris 1950—1968; J. Séguy, *Atlas... de la Gascogne*, t. 1—6, Paris 1954—1974; P. Nauton, *Atlas... du Massif Centrale*, t. 1—4, Paris 1957—1963; H. Bourcelot, *Atlas... de la Champagne et de la Brie*, t. 1, Paris 1966; E. Beyer, R. Matzen, *Atlas... de l'Alsace*, t. 1, Paris 1969; P. Dubuisson, *Atlas... du Centre*, t. 1, Paris 1971; J. Martin, G. Tuaillon, *Atlas... de Jura et des Aîpes du Nord*, t. 1, Paris 1971; G. Massignon, B. Horiot, *Atlas... de l'Ouest*, t. 1, Paris 1971; C. Dondaine, *Atlas... de la Franche-Comté*, t. 1, Paris 1972; M.-R. Simoni-Aurembou, *Atlas... de l'Île-de-France et d'Orléanais*, t. 1, Paris 1972.

²⁷ Technologię zdefiniowano jako dyscyplinę zajmującą się badaniem materialnej działalności człowieka i tradycyjnych czynności wyrażających się w postaci gestów i sposobów fizycznego zachowania. Zob. A.-G. Haudricourt, *La technologie culturelle: Essai de méthodologie*, [w:] *Ethnologie Générale*, Paris 1968, s. 731 i nast. Wśród głównych rodzajów technik wyróżnia się techniki ciała, produkcji, nabycia, konsumpcji i transportu. Zob. J. Michéa, *La technologie culturelle: Essai de systématique*, [w:] *Ethnologie Générale*, Paris 1968, s. 823—880.

²⁸ *Les sciences...*, s. 55; J. Poirier, *Le programme...*, s. 542—547.

miotem badań etnologii narodowej we Francji pozostało społeczeństwo tradycyjne i reprezentowane przez nie kultura ludowa.

Nie wdając się w rozważania nad historyczną zmiennością zawartości pojęciowej terminu „kultura ludowa”, należałoby zwrócić uwagę na istniejące współcześnie na gruncie etnologii dwa skrajne w tym względzie stanowiska. Jedno reprezentuje A. Varagnac, drugie M. Maget. Charakteryzują one jednocześnie dwa nurty badawcze francuskiej etnologii.

W ujęciu A. Varagnaca kulturę ludową (przez niego określoną tradycyjnie jako folklor) stanowi tzw. archeocywilizacja. Jest to kultura niższego poziomu, wiejska, źródłami swymi sięgająca kultury neolitycznej. Dowodem na to są nie tylko przetrwałe archaiczne elementy kultury, ale przede wszystkim podobny swym charakterem sposób życia oparty na bezpośrednich przekazach tradycji i silnie uwarunkowany przez środowisko geograficzne. Podstawą koncepcji archeocywilizacji jest założenie o dualistycznym rozwoju kultury od okresu neolitu. Zdaniem A. Varagnaca rolnicze społeczeństwa neolityczne mogły przetrwać tylko dlatego, że wytworzyły się rygorystyczne i spójne sposoby działania, podobnie jak wytwarzają się instynkty w świecie zwierzęcym. W miarę rozwoju technik stopniowo zniknęło działanie instynktowne, a tworzyła się przekazywana z pokolenia na pokolenie tradycja, która przy założeniu psychicznej zgodności podmiotów działających i nieznacznego wpływu pozawiejskiego środowiska aż do XX w., stała się podstawą kultury ludowej, przedłużając w ten sposób neolityczny stan kultury ²⁹.

W zupełnie odmienny sposób kulturę ludową rozumie M. Maget. Traktuje ją wprawdzie jako kulturę określonej warstwy społecznej, ale równocześnie dostrzega wyraźne związki i wzajemne powiązania między tzw. kulturą „wyższą” i „niższą”. W obu wypadkach elementy kulturowe podlegały obustronnemu przenikaniu i czasem trudno jest już obecnie określić ich pochodzenie. Maget wskazuje jednocześnie na dwuznaczność lub uniwersalizm dotychczas powszechnie przyjmowanych kryteriów kultury ludowej, takich jak słowny charakter przekazu tradycji, anonimowość i irracjonalizm, czy integracja kulturowa. Kulturę ludową określić można jedynie poprzez różne kombinacje wielu wyznaczników, wyraźnie ją lokalizując i uwzględniając szerokie społeczno-ekonomiczne podłoże ³⁰.

Kierunek badawczy A. Varagnaca nawiązuje bezpośrednio do dorobku francuskich folklorystów i opiera się na badaniu przeżytków kulturowych. Trudno uznać go za reprezentatywny dla współczesnej francuskiej

²⁹ Zob. A. Varagnac, *Civilisation...*; tegoż, *Archéocivilisation et genres de vie*. „Ethnologia Europaea” 1967, t. 1, nr 2, s. 83—91.

³⁰ Zob. M. Maget, *Problèmes d'ethnographie européenne*, [w:] *Ethnologie Générale*, Paris 1968, s. 1247—1338, szczególnie s. 1279—1304.

etnologii narodowej, w przeciwieństwie do teoretycznych założeń M. Mageta.

Po tym ogólnym rozeznaniu we współczesnej etnologii francuskiej przejdźmy do omówienia jej struktury organizacyjnej, osiągnięć i kierunków badań.

STRUKTURA ORGANIZACYJNA, OSIĄGNIĘCIA I KIERUNKI BADAŃ WSPÓŁCZESNEJ ETNOLOGII FRANCUSKIEJ

Szerokie perspektywy, jakie przyjęła etnologia francuska w badaniach nad kulturą ludową, nie znajdują swojego właściwego odzwierciedlenia w jej strukturze organizacyjnej³¹. Etnologię we Francji charakteryzuje z jednej strony rozproszenie i różnorodność form organizacyjnych, czemu odpowiada pluralizm kierunków badawczych i stanowisk teoretycznych, z drugiej — scentralizowanie największych ośrodków etnologicznych w Paryżu. W 1965 r. stanowiły one około 50% paryskich, pozauniwersyteckich instytucji zajmujących się badaniem wsi francuskiej³².

Szczególnie niekorzystna jest sytuacja etnologii narodowej w ośrodkach uniwersyteckich. W tym pionie ma 24 Facultés des Lettres et Sciences Humaines należących do 23 uniwersytetów, 8 posiada ogółem 9 katedr etnologii — 2 w Paryżu oraz w Bordeaux, Lyonie, Montpellier, Nanterre, Nicei, Strasburgu i Tuluzie. W wyższych uczelniach innego typu katedry etnologii ma Collège de France oraz Institut d'Études Sociales w Instytucie Katolickim w Paryżu. Żadna z tych placówek nie ogniskuje swoich prac badawczych nad problematyką francuskiej i europejskiej kultury ludowej. Jest ona rozwijana przede wszystkim w ramach indywidualnych zainteresowań. Ważne znaczenie posiada jednak istniejące od 1946 r. w Instytucie Etnologii Uniwersytetu paryskiego Centre de formation aux recherches ethnologiques (CFRE), którego zadaniem jest przygotowywanie studentów do prac terenowych, opartych głównie na badaniach wsi francuskiej oraz prowadzenie badań podstawowych. W uniwersytetach pozaparyskich etnologia narodowa reprezentowana jest w bardzo wąskim zakresie. Uwagę zwraca przede wszystkim Uniwersytet w Dijon, gdzie katedrą etnologii i socjologii kieruje M. Maget, jeden ze współtwórców współczesnej etnologii francuskiej³³.

³¹ W artykule nie uwzględniono zmian organizacyjnych po 1970 r.

³² M. Vincienne, *Les centres parisiens de recherche sur la société rurale française*, „Études Rurales” 1965, nr 19, s. 68.

³³ O etnologii uniwersyteckiej zob. m. in. G. de Rohan-Csermak, *Situation universitaire de l'ethnologie européenne en France*, „Ethnologia Europaea” 1967, t. 1, nr 4, s. 273—276.

Istotne znaczenie w badaniach i kształceniu w zakresie etnologii Francji mają paryskie ośrodki pozauniwersyteckie, w szczególności École Pratique des Hautes Études (EPHE). W ramach 5 (Sciences Religieuses) i 6 (Sciences Économiques et Sociales) sekcji EPHE znajduje się ogółem 41 grup specjalistycznych pośrednio lub bezpośrednio związanych z etnologią. Spośród nich interesująca nas problematyka pojawia się w pracach Groupe d'études des civilisations traditionnelles kierowanej przez A. Varnagana (prowadzi ona pełne kształcenie i badania w zakresie historycznego rozwoju francuskiej i europejskich kultur etnicznych) oraz Groupe d'anthropologie des sociétés paysannes (I. Chiva), Groupe de sociologie rurale (P. Rambaud) i Groupe d'études méditerranéennes (J. Cuisenier). Te trzy ostatnie grupy rozwijają wielokierunkową działalność (socjologia, etnologia, ekonomia) w kształceniu, badaniach podstawowych i dokumentacji, obszarem zainteresowań obejmując głównie Europę.

Pewną rolę w zakresie etnologicznych badań nad współczesną kulturą wsi odgrywa Chaire d'anthropologie social w Collège de France, szczególnie zaś związana z nią grupa I. Chiva oraz Institut d'Études Sociales przy Instytucie Katolickim (IC), w którym do 1971 r. pracował doskonały znawca europejskiej kultury ludowej, G. de Rohan-Csermak.

Jedyną katedrą etnografii francuskiej znajduje się w École de Louvre. Chaire d'ethnographie française zajmuje się kształceniem muzeologów i konserwatorów.

Koordynatorem badań podejmowanych przez poszczególne instytucje jest we Francji Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) w Paryżu. CNRS gromadzi pod kontrolą komisji specjalistów wielką liczbę badaczy, w tym i etnologów. Członkowie 23 Komisji antropologii — etnologii — prehistorii kierują i nadzorują podejmowane przez CNRS badania, również w zakresie etnologii Francji, do prowadzenia których zatrudnia się pracowników z innych ośrodków (w związku z tym większość placówek naukowych jest stowarzyszona w CNRS). W 1963 roku 23 Komisja zatwierdziła m. in. interdyscyplinarne badania w Aubrac, a w 1965 w Châtillonnais.

Jakkolwiek wszystkie wymienione etnologiczne ośrodki w pewnym stopniu związane są z badaniami na terenie Francji, to podstawowym przedmiotem ich działalności jest rozwiązywanie problemów ogólnoteoretycznych i to głównie opartych na pracach terenowych poza Europą.

W tej sytuacji ciężar badań i prac dokumentacyjnych w zakresie etnologii regionalnej spoczywa na muzeach i towarzystwach etnograficznych. Na ponad 1000 muzeów, około 600 posiada zbiory etnograficzne z obszaru Francji. Są to w znacznej mierze muzea regionalne, w których obiekty etnograficzne przemieszane są z archeologicznymi i historycznymi.

Zasadnicze znaczenie dla badań i dokumentacji francuskiej kultury

ludowej ma paryskie Musée National des Arts et Traditions Populaires (Musée ATP), przy którym od 1966 r. działa Centre d'ethnologie française (Cef). Musée ATP należy do grupy muzeów — laboratoriów (musée — laboratoire), prowadzących aktywną działalność naukowo-badawczą. Składa się z dwóch głównych działów — służb muzeologicznych i techniczno-naukowych, których celem jest ochrona, konserwacja i udostępnianie obiektów oraz 13 wydziałów badawczych tworzących Cef. Musée ATP wysyła rocznie kilkanaście ekip badawczych obejmujących terenem poszukiwań cały obszar Francji. Pracownicy muzeum biorą aktywny udział w badaniach organizowanych przez CNRS oraz prowadzą wykłady w szkołach wyższych³⁴.

Spośród muzeów specjalistycznych, w których gromadzone są obiekty etnograficzne z terenu Francji, wymienić należy Musée international de l'imagerie w Épinal (założone w 1951 r.), Musée international de la marionnette w Lyonie (1946) oraz Musée du vin de Bourgogne w Beauvie (1948).

Sieć muzeów regionalnych pokrywa, praktycznie rzecz biorąc, całą Francję. Najczęściej są to muzea wielopropozycyjne. Największe z nich spełniają podwójną rolę — dokumentacyjną i wystawienniczą oraz naukowo-badawczą. Oparciem dla działalności naukowej są prowincjonalne ośrodki etnologii regionalnej. W dużej części badania finansowane są i kierowane przez Musée ATP oraz Direction des Musées de France. Do największych muzeów regionalnych należą: Musée basque w Bayonne (założone w 1922 r.), Musée alsacien w Strasburgu (1907), Musée de Bretagne w Rennes, Musée de Normandie w Caen, Musée de Picardie w Amiens, Musée Dauphinois w Grenoble (1906), Musée catalan des arts et traditions populaires w Perpignan (1963), Musée des arts et traditions populaires d'Auvergne w Riom (1964) oraz Musée d'ethnographie corse w Bastia. Szczególną uwagę zwraca tworzone Le musée de plein air des Landes de Gascogne, które w przyszłości ma stać się kompleksem muzeów zajmujących się człowiekiem, jego kulturą i środowiskiem geograficznym, a zarazem potężnym instytutem badawczym³⁵.

Ważnymi ośrodkami etnologii narodowej we Francji są towarzystwa etnograficzne. Mają one dużą samodzielność, własne środki finansowe

³⁴ Bliżej o Musée ATP zob. B. Kopczyńska-Jaworska, *Dokumentacja muzealna. Doświadczenia i osiągnięcia paryskiego muzeum etnografii francuskiej*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Seria etnograficzna. 1973. nr 17, s. 131—145; Musée des Arts et Traditions Populaires, „ATP” 1966. R. 14. nr 3, s. 245—258.

³⁵ Zob. G. H. Rivière, *Le Musée de plein air des Landes de Gascogne. Expérience française d'un musée de l'environnement*. „Ethnologie Française” 1971, t. 1, nr 1, s. 87—95.

i wydawnictwa. Najważniejszym z nich jest związane z Musée ATP-Société d'ethnographie française (SEF) w Paryżu. U podstaw jego działalności leży rozwój badań etnologicznych i dokumentacja francuskiej kultury ludowej. SEF do 1970 r. wydawało czasopismo „Arts et Traditions Populaires”, a obecnie „Ethnologie Française”. Za pomocą tych organów SEF prowadzi zorganizowaną akcję zbierania materiałów terenowych oraz opracowywania monografii tematycznych i regionalnych.

W niewielkim zakresie problematykę kultury ludowej można odnaleźć w działalności Société d'ethnographie de Paris. Istotną natomiast rolę w dokumentowaniu i popularyzowaniu rodzimych tradycji kulturowych spełnia szereg paryskich towarzystw ogólnokrajowych, takich jak: Les études Tsiganes, Conseil national de défense des langues et cultures regionales, Confédération nationale des groupes folkloriques français, czy Fédération régionaliste française.

Spośród regionalnych towarzystw folklorystycznych i etnograficznych, które prowadzą wielokierunkową działalność (dokumentacyjną, popularyzatorską, badawczą), można wymienić m. in. Fédération folklorique d'Ile-de-France w Paryżu (założone w 1938 r.), Société Douphinoise d'ethnologie et d'archéologie w Grenoble (1894), Unvaniez Avror (Fédération régionaliste de Bretagne) w Vitre oraz Société d'ethnographie du Limousin, de la Marche et des régions voisines w Limoges (1963).

Wszystkie wymienione ośrodki etnologii narodowej prowadzą, jak wspomniano, w mniejszym lub większym zakresie badania nad francuską kulturą ludową. Ze zrozumiałych względów nawet pobieżne ich zaprezentowanie wykracza poza ramy artykułu. Dokonując więc wyboru należałoby przede wszystkim omówić niektóre osiągnięcia i kierunki badań na przykładzie Centrum etnologii francuskiej, jako ośrodka wiodącego.

W Centre d'ethnologie française przy Musée ATP oraz w szerokim kręgu naukowców, związanych mniej lub bardziej bezpośrednio z tą instytucją, podejmowane są wielokierunkowe badania nad różnymi aspektami dawnej i współczesnej kultury wsi francuskiej. Ich rezultaty mają w przyszłości stać się podstawą opracowania syntetycznego.

Mimo nowych tendencji, etnologia francuska kontynuuje przede wszystkim badania nad tymi zagadnieniami, które już tradycyjnie stanowiły jej właściwy przedmiot zainteresowań. Tak więc rocznie około 43% publikacji dotyczy kultury materialnej, 37% duchowej, a tylko 20% społecznej³⁶. Podobne proporcje uchwycić można w działalności Cef. W pracach Cef na czołowe miejsce wysuwają się zagadnienia ściśle folklo-

³⁶ Na podstawie ilościowej analizy bibliografii etnologii francuskiej za lata 1960—1970 zamieszczonej [w:] „ATP” 1960—1970, R. 8—R. 18.

rystyczne. W zakresie tej problematyki posiada on najwybitniejszych specjalistów we Francji i największy dorobek. Nie można jednak nie wspomnieć o regionalnych opracowaniach monograficznych ukazujących się w serii *Contributions au folklore des provinces de France*, wśród których na uwagę zasługują, obok starszych prac A. Van Gennepa, nowsze C. Seignolle'a³⁷. W ramach Cef istnieje pięć wydziałów bezpośrednio związanych z badaniami folkloru (ludowych gier, zwyczajów i wierzeń, literatury słownej, muzyki oraz tańca ludowego).

W zakresie badań ludowego tańca największe osiągnięcia mają J. M. Guilcher i jego żona H. Guilcher. Problematyce tej dotychczas niewiele poświęcono miejsca, nawet A. Van Gennep potraktował ją bardzo marginesowo. Przedmiotem ponad 25-letnich badań terenowych J. M. Guilcher i jego żony jest bogaty w lokalne odmiany ludowy taniec XIX i pocz. XX w. większości francuskich prowincji. Jakkolwiek oboje autorzy rozpatrują taniec przede wszystkim z punktu widzenia ruchu ciała ludzkiego, tym niemniej obok tego ściśle technicznego elementu biorą również pod uwagę jego aspekt muzyczny i psychologiczny, traktując go jako środek ekspresji³⁸.

Literatura ludowa stanowi jeden z najbardziej tradycyjnych przedmiotów badań folklorystycznych. Prace nad tym zagadnieniem, wchodzące w zakres tzw. „etnografii tekstu” (*ethnographie textuelle*), prowadzone są obecnie w trzech kierunkach: 1) tradycyjna literatura ludowa; 2) jej współczesne przeobrażenia i nowe formy; 3) związek literatury ludowej z literaturą piękną. Zwraca w nich uwagę tendencja do odchodzenia od wyłącznego stosowania analizy filologicznej. Twórczość słowna jest rozpatrywana nie tylko w aspekcie formalnym, ale również we wszelkich uwarunkowaniach społecznych, jakie ją kształtują i w całym mechanizmie funkcjonowania w obrębie wiejskiej społeczności³⁹. Stanowisko takie reprezentuje przede wszystkim M. L. Tenèze, koordynatorka badań nad folklorem słownym w Cef. Obok niej do największych badaczy literatury ludowej należą G. Massignon (folklor Bretanii i Korsyki) oraz M. C. Joisten (Dauphinois i Ariège).

Badania etnomuzykologiczne rozwijają się głównie dzięki doskonałe

³⁷ M. in. *Le Folklore du Languedoc (Gard, Hérault, Lozère)*, Paris 1960; *Le Folklore de la Provence*, Paris 1963.

³⁸ Zob. J. M. Guilcher, *Aspects et problèmes de la danse populaire traditionnelle*, „*Ethnologie Française*” 1971, t. 1, nr 2, s. 7—48; tegoż, *La tradition populaire de la danse en Basse-Bretagne*, Paris 1963.

³⁹ Zob. M. L. Tenèze, *Le conte merveilleux français: problématique d'une recherche*, „*Ethnologie Française*” 1972, t. 2, nr 1—2, s. 97—106; tejże, *Le conte populaire français: réflexions sur un itinéraire*, „*ATP*” 1964, R. 12, nr 3—4, s. 93—203.

rozwinętej dokumentacji dźwiękowej. Kierują się przede wszystkim w stronę analizy elementów archaicznych i wykrycia podstawowego systemu muzyki ludowej. Z tego względu prowadzi się je głównie na terenach o silnie jeszcze rozwinętej kulturze ludowej (Gaskonia, Bretania, Masyw Centralny). W zakresie badań muzyki ludowej największe znaczenie mają prace M. Pichonnet-Andrala (również specjalisty w zakresie instrumentów ludowych) oraz C. Marcel-Dubois⁴⁰.

Duże osiągnięcia ma Cef w badaniach nad ludowymi gramami i zabawami. Etnologowie francuscy odcięli się od psychologicznych i socjologicznych definicji gry oraz zabawy i raczej zmierzają do ich typologizowania i opracowania w szerokim kontekście kulturowym. Etnologiczną klasyfikacją francuskich gier i zabaw dał m. in. P. N. Boratav⁴¹, natomiast szczegółowych opracowań ich różnorodnych form dostarcza głównie H. Tremaud. Ciekawym przykładem jej zainteresowań są prace nad ludowymi „zapasami” wodnymi w różnych regionach Francji⁴².

Znaczne tradycje we Francji mają badania nad medycyną ludową. Współcześnie największymi specjalistami w tym zakresie są M. Bouteiller, H. Graulle i A. L. Mercier. Bouteiller na podstawie dotychczas publikowanej literatury, materiałów archiwalnych i prac terenowych w regionach Berry, Anjou, Bretanii i całej południowo-wschodniej Francji opracowała syntezę zagadnienia, w której na uwagę zasługuje analiza zjawiska we wszelkich możliwych uwarunkowaniach historycznych, społecznych i ekonomicznych⁴³. Twórczość A. L. Merciera dotyczy głównie ludowego ziołolecznictwa i etnobotaniki. Z medycyną ludową wiązą się podjęte na szeroką skalę w 1971 r. w ramach Cef, pod kierunkiem J. Cuiseniera, badania ludowej higieny i środków zapobiegania chorobom⁴⁴.

Ogromny dorobek francuskiej folklorystyki w zakresie dokumentacji obrzędowości dorocznej i rodzinnej zostaje obecnie poddawany ponownej interpretacji i badaniom. Wiodącym problemem w pracach Cef (m. in. H. Raulin, M. Robert) są zagadnienia stosunku między funkcjami i znaczeniem zwyczaju i obrzędu, a ich przemianami w konkretnym lokalnym

⁴⁰ Np. C. Marcel-Dubois, M. Pichonnet-Andral, *Ethnomusicologie de l'Aubrac*, Paris 1967.

⁴¹ P. N. Boratav, *Une première ébauche de catalogue de jeux français. Analyse d'un ensemble de documents sur le folklore enfantin*. „ATP” 1970, R. 18, nr 1—2—3, s. 195—271.

⁴² H. Tremaud, *Les joutes languedociennes*. „ATP” 1968, R. 16, nr 1, s. 3—46; teżże, *Les joutes provençales*. „ATP” 1970, R. 18, nr 4, s. 349—382.

⁴³ M. Bouteiller, *Médecine populaire d'hier et d'aujourd'hui*, Paris 1966.

⁴⁴ Zob. F. Loux, *Pratiques populaires d'hygiène et de prévention de la maladie*. „Ethnologie Française” 1971, t. 1, nr 3—4, s. 121—126.

i historycznym kontekście opracowywane przy wykorzystaniu bogatych materiałów archiwalnych ⁴⁵.

Drugim obszarem badań Cef, związanym bezpośrednio z charakterem tego ośrodka pracującego głównie na potrzeby Musée ATP, są zagadnienia materialnych aspektów kultury. Ze względu na szybko zanikające obecnie tradycyjne elementy kultury ludowej, pierwszoplanowym zadaniem jest z jednej strony rejestracja i zbadanie istniejących do dziś ośrodków ludowej wytwórczości, a z drugiej odtworzenie na podstawie materiałów archiwalnych i badań terenowych kierunków jej rozwoju.

Taki charakter mają badania nad sztuką ludową, w których wspomnieć należałoby o A. Riffie, współautorze wszystkich najważniejszych publikacji dotyczących tego problemu ⁴⁶, oraz prace nad rękodzielnictwem i przemysłem ludowym. W tej ostatniej grupie brak ogólnych monografii poszczególnych zawodów ukazanych w kontekście lokalnej albo regionalnej produkcji. Z mniejszych opracowań warto wspomnieć o nowszych badaniach A. Boriasa i A. Serre'a nad ośrodkami garncarskimi, J. Nicourta odlewniczymi oraz A. Raulina kamieniarskimi ⁴⁷.

Prace nad budownictwem ludowym prowadzono intensywnie w okresie powojennym i ich efektem jest obszerna dokumentacja dotycząca wszystkich regionów Francji, zgromadzona w Musée ATP. Dotychczas nie została ona opracowana w formie ogólniejszych syntez. Wybitną specjalistką od zagadnienia wyposażenia wiejskiego domu jest S. Tardieu, która wraz z całym zespołem pracowników przystąpiła w latach 60-tych do monograficznego opracowywania poszczególnych regionów Francji pod względem zróżnicowania wnętrza domu chłopskiego i domowych urządzeń gospodarczych ⁴⁸.

Badania ludowej odzieży opierają się głównie na materiałach źródłowych — ikonografii, starych kartach pocztowych, fotografiach rodzinnych i zbiorach muzealnych. Wielu szczegółowych omówień doczekał się m. in. ludowy czepiec (F. Galois i L. Alcan) ⁴⁹.

Pod kierunkiem M. J.-Brunhes Delamarre opracowywane jest w ra-

⁴⁵ Np. H. Raulin, *op. cit.*; M. Robert, *Coutumes Champenoises*. „ATP” 1966, R. 14, nr 3, s. 196–237.

⁴⁶ Z wydanych po wojnie, *Artisans et paysans de France*, Strasbourg 1946—1948; *Art populaire de France, Recueil d'études*, Strasbourg 1960; *Arts populaires d'Alsace*, Strasbourg 1963; *Art populaire de Lorraine, Recueil d'études*, Strasbourg 1966.

⁴⁷ Zob. szereg artykułów [w:] „ATP” i „Ethnologie Française”.

⁴⁸ M. in. S. Tardieu, *Objets domestiques des provinces de France, Arts ménagers*, Paris 1961; tejsze, *La vie domestique dans le Maconnais rurale préindustriel*, Paris 1964.

⁴⁹ Np. E. Gallois, *Coiffes de France*, Paris 1962.

mach Cef zagadnienie tradycyjnych podstaw gospodarczych wsi francuskiej w szerokim kontekście społeczno-ekonomicznym. Za przykład mogą tu posłużyć badania w ramach Rep Aubrac nad hodowlą i pasterstwem w regionie Masywu Centralnego. W pracach nad rolnictwem wyróżniają się próby typologizacji narzędzi i sprzętu (M. J.-Brunhes Delamarre, A. G. Haudricourt, C. Parin, C. Jest).

Oczywiście, zasygnalizowane tu osiągnięcia i kierunki badań nie stanowią nawet części prac etnologicznych prowadzonych współcześnie we Francji, nie wyczerpują też działalności Cef. Pozostawiając na uboczu omówienie działalności innych ośrodków etnologicznych i reprezentowanych przez nie orientacji badawczych, wydaje się konieczne zwrócenie jednocześnie uwagi na powszechną tendencję współczesnej francuskiej etnologii do międzydyscyplinarnej integracji i związany z nią rozwój współpracy szeregu instytucji naukowych. Za kierunek badań, w którym ta tendencja najwyraźniej występuje, można chyba uznać monograficzne badania wiejskich społeczności lokalnych i mikroregionów.

We współczesnej etnologii francuskiej wyraźnie zaznacza się proces odchodzenia od monotematycznych badań porównawczych na rzecz wieloprotokolowych, monograficznych studiów interdyscyplinarnych. Przekonano się, że szybko postępujące zmiany w etnograficznym krajobrazie Francji i skomplikowany mechanizm funkcjonowania tradycyjnych elementów kulturowych we współczesności mogą zostać uchwycone przede wszystkim w ramach opracowań mikrostrukturalnych. Ze względu na swoją złożoność nie mogą one jednak być realizowane ani przez pojedynczego badacza, ani w ramach jednej dyscypliny. Z tych powodów metodę monograficznych badań interdyscyplinarnych ogół etnologów uznał za najważniejszą, a społeczność lokalną za podstawową jednostkę badawczą. Zdaniem M. Mageta, na ważność badań monograficznych społeczności lokalnych składają się następujące czynniki: 1) mała objętość demograficzna; 2) silnie rozwinięte w niej stosunki interpersonalne; 3) względna reprezentatywność, przy założeniu właściwego doboru obiektu badań (w etnologii ważne są badania tzw. strefy marginalnej o słabym stopniu urbanizacji); 4) możliwość wielokierunkowej analizy zjawisk i określenia mechanizmu przemian, w szczególności zaś czynników opóźnienia kulturowego. Idealem byłoby, gdyby badając kulturową rzeczywistość francuską można było „...poznać każdego Francuza tak wszechstronnie, jak każdy wieśniak znany jest w swojej wsi”⁵⁰.

Współcześnie prowadzone monograficzne badania wiejskich społeczności uwzględniają całą złożoność lokalnego środowiska i osadzają przed-

⁵⁰ M. Maget, *Problèmes...*, s. 1321—1322.

miot badań w realiach regionu. Z tego względu zalicza się je do tzw. studiów regionalnych (*études régionales*). Przy ich opracowywaniu wykorzystuje się zarówno własne doświadczenia (w zakresie etnologii głównie Musée ATP oraz CFRE), jak obce, szczególnie amerykańskiego antropologa L. Wylie'a, z badań w Prowansji (1950—1951) oraz Andegawenii (1957—1965).

W ostatnim 15-leciu z inicjatywy CNRS podjęto we Francji szereg interesujących przedsięwzięć o charakterze interdyscyplinarnym, z których dla etnologii największe znaczenie mają tzw. *Recherches cooperatives sur programme* (Rcp) w regionach Aubrac i Châtillonpais. Model badań Rcp został wypracowany na podstawie szeregu eksperymentów o charakterze interdyscyplinarnych studiów małych regionów. Jednym z nich były, przeprowadzone w latach 1962—1964 przez Direction Générale de la Recherche Scientifique et Technique (DGRST) pod kierunkiem R. Gessain, badania na terenie Bretanii zwane Pont—Croix. Obiektem badań były dwie wsie w departamencie Finistere—Plozévet (3700 mieszkańców) o typie rolniczo-rybackim oraz Goulien (700 mieszkańców), wieś typowo rolnicza, w której badania miały charakter kontrolny i prowadzone były przez jednego etnologa, C. Pelras. Interdyscyplinarne badania w Plozévet, w których z etnologów brali m. in. udział A. Leori-Gourhan i D. Laurent objęły swym zasięgiem szereg zagadnień, z których do najważniejszych należałoby zaliczyć: 1) świadomość przynależności do grupy i problemy osobowości; 2) terminologia i dawne techniki lokalnego rzemiosła; 3) wierzenia; 4) problemy dwujęzyczności; 5) literatura ludowa; 6) postęp w kulturze tradycyjnej oraz 7) ogólną strukturę wsi, zewnętrzne i wewnętrzne związki tradycyjnej społeczności ze współczesnością. Wynikiem prac było kilka opracowań szczegółowych⁵¹, a uzyskane doświadczenia wykorzystano przy organizacji Rcp Aubrac.

Badania Rcp Aubrac prowadzono w latach 1963—1966, według projektu A. Leroi-Gourhana i G. H. Rivière'a, pod bezpośrednim kierownictwem C. Jesta i C. Parina. Zasadniczy profil badań został opracowany przez Centre de recherches ethnologiques (UP), a ich współorganizatorami były: Institut National de la Recherche Agronomique (INRA), Centre de sociologie européenne (EPHE), Direction de Musées Nationaux, Muzeum Akwitańskie oraz Uniwersytet w Tuluzie i Montrealu. W pracach badawczych udział wzięli etnologowie, socjologowie, historycy, geografowie, dialektologowie, agronomowie, zootechnicy i ekonomiści.

Terenem badań były Monts Aubrac, górski region w środkowej Fran-

⁵¹ M. in. E. Morin, *Commune en France, la métamorphose de Plozévet*, Paris 1967; C. Pelras, *Goulien, commune rurale du Cap Sizun. Étude d'ethnologie globale*. „Bulletin et Mémoire de la Société d'Anthropologie de Paris” 1966, s. 143—588.

cji o średniej wysokości 1000 m (departamenty Aveyron, Lozère i Cantal). Region Aubrac jest ważnym ośrodkiem ekonomicznym Masywu Centralnego, zwanym „zbiornikiem wyżywienia”. Obejmuje około 300 zamkniętych pastwisk „montagnes”, na których gospodaruje 75 wsi (ponad 10 tys. mieszkańców).

Zasadniczym przedmiotem badań Rcp Aubrac były zagadnienia związane z hodowlą. Ekipy badawcze obejmowały siedem grup tematycznych: 1) etnologia historyczna — rekonstrukcja dawnych struktur społeczno-ekonomicznych Aubrac; 2) etnologia ogólna — strefy wypasu, współzależność pracy w gospodarstwach, szalaśy; 3) agronomia — rasy bydła, owiec, pożywienie, rolnictwo; 4) socjologia ekonomiczna — produkcja hodowlana, pastewna, zbyt produktów, zmiany ekonomiczne; 5) dialektologia — różnicowanie dialektyczne, język pasterzy; 6) tradycyjne życie kulturalne — zwyczaje i wierzenia, literatura słowna, etnomuzykologia, etnochoreologia; 7) techniki przekazu — dokumentacja badań. Poza terenami Aubrac badania prowadzono w Paryżu i objęto nimi stałych i czasowych mieszkańców pochodzących z Aubrac, szczególną uwagę zwracając na procesy adaptacyjne w warunkach wielkomiejskich. Rezultatem Rcp Aubrac jest 7-tomowe opracowanie zbiorowe ⁵².

Przedłużeniem Rcp Aubrac były przeprowadzone w latach 1967—1971 pod kierunkiem R. Ravis badania grupy wsi w departamencie Ardèche (kanton Coucouron), odnoszące się głównie do problemu więzi gminnych i wzajemnej pomocy ⁵³.

W latach 1965—1968 podjęto z udziałem etnologów następne badania z cyklu Rcp. Rcp Châtillonnais (pierwotnie zwane Rcp France-Est) objęły swym zasięgiem niewielki obszar o 30 tys. mieszkańców (115 wsi wokół przemysłowego centrum) kantonu Châtillon-sur-Seine (departament Cote-d'or w Burgundii). Współorganizatorami badań były Centre de sociologie européenne, Station centrale d'économie et sociologie rurale (INRA), Centre de recherches historiques (EPHE), Centre de recherches ethnologiques, Chaire d'anthropologie sociale oraz Cef. Badania prowadziły cztery ekipy — historyczna, etnologiczna, ekonomiczna i socjologiczna pod kierownictwem F. Fureta, H. Raulina, C. Servolina, I. Chivy oraz J. Cuise-niera. Prace badawcze ogniskowały się wokół problemu przeobrażeń tradycyjnych społeczności wiejskich pod wpływem procesu uprzemysłowienia i urbanizacji oraz systemu ekonomicznego i kulturowego Châtillon-

⁵² L'Aubrac, *Étude ethnologique, linguistique, agronomique et économique d'un établissement humain*, t. 1—5, Paris 1970—1975, t. 6—7 w przygotowaniu.

⁵³ Zob. G. Ravis, *Le Haut Plateau Ardéchois 1967—1970*, [w:] *Proceedings of the Hungarian Agricultural Museum 1971—1972*, Budapest 1973, s. 473—475.

nais z uwzględnieniem jego tradycyjnej kultury. Ich wynikiem jest kilka opracowań monograficznych⁵⁴.

Wypracowany przez CNRS program badań Rcp jest odpowiednio modyfikowany w zależności od specyfiki terenu badań. Etnologowie, szczególnie z kręgu Cef, biorą w nich bardzo aktywny udział i należą do głównych ich współorganizatorów. W monograficznych badaniach społeczności lokalnych etnologia francuska zmierza w kierunku wszechstronnej analizy zjawisk. Tego typu prace można prowadzić przede wszystkim opierając się na zespole złożonym z przedstawicieli różnych dyscyplin. Jakkolwiek indywidualne badania etnologiczne są możliwe, to muszą zdaniem C. Parisa i C. Jesta brać pod uwagę zarówno aspekt przestrzennego zróżnicowania, jak i historycznego rozwoju na szerokim społeczno-ekonomicznym podłożu, czego dobrym przykładem mogą być badania A. Casanovy nad zespołem społeczności korsykańskich. Podejmowanie badań zespołowych wymaga przede wszystkim opracowania jednego spójnego programu oraz właściwego doboru jednostki badawczej, która aby była reprezentatywna dla współczesnego krajobrazu Francji nie może być społecznością izolowaną, ale zróżnicowaną, umożliwiającą przeanalizowanie różnych dróg rozwoju⁵⁵. W badaniach etnologicznych ważne jest ujmowanie społeczności wiejskiej w kategoriach historycznych, a nie tylko administracyjnych i socjologicznych⁵⁶.

TENDENCJE ROZWOJOWE ETNOLOGII FRANCUSKIEJ

Spośród najważniejszych kierunków rozwoju współczesnej etnologii francuskiej na uwagę zasługuje przede wszystkim nowa koncepcja etnologii oparta na pojęciu etnosu w postaci tzw. „etnologii obszaru francuskiego” (*ethnologie du domaine française*), włączająca do przedmiotu badań społeczności emigracji francuskiej.

Teoretyczne założenia „etnologii obszaru francuskiego” przedstawił w 1971 r. J. Cuisenier⁵⁷. Pod pojęciem „obszaru francuskiego” rozumie

⁵⁴ M. in. F. Loux, M. de Virville, *Le système social d'un région rurale. le Châtillonnais*. „Études Rurales” 1969, nr 35, s. 5—135; M. C. Pingaud, *Terres et familles dans un village du Châtillonnais de 1835 à 1870*. „Études Rurales” 1971, nr 42, s. 52—104.

⁵⁵ C. Parin, C. Jest, *L'étude des communautés en France*, [w:] *Proceedings of the Hungarian Agricultural Museum 1971—1972*, Budapest 1973, s. 471—472.

⁵⁶ C. Parin, *Contribution à une problématique de la communauté villageoise dans le domaine européen*. „L'Ethnographie” 1970, nr 64, s. 34—60.

⁵⁷ J. Cuisenier, *Construire son objet: l'ethnologie française et son domaine*. „Ethnologie Française” 1971, t. 1, nr 1, s. 7—10.

on „... zespół kultur w których dominującym elementem jest język francuski i społeczeństw emigracji francuskiej bez względu na miejsce i czas ich założenia”⁵⁸. Zalicza do niego umownie Francję, francuskojęzyczne tereny Belgii, Szwajcarii, Włoch, Kanady, USA oraz terytoria zamorskie, takie jak Antyle, Gujanę i Reunion. Głównym przedmiotem badań tego obszaru ma być uchwycenie struktury i zasad funkcjonowania systemów społecznych i kulturowych, charakterystycznych dla zamieszkujących go społeczeństw. Nie ma to być jednak antropologiczny typ badań polegający na analizie odpowiednich podkultur (emigrantów) w ramach kultury ogólnej (kultury, w której emigranci żyją) i wykrywanie zasad, które tworzą ten system w jego opozycjach (w stosunku do innych kultur), ale podejście etnologiczne polegające na porównywaniu podkultur ze sobą i każdorazowym odnoszeniu ich do kultury francuskiej.

Etnologia obszaru francuskiego mająca z pewnością swoją przekonującą argumentację historyczno-kulturową, stawia przed sobą dwa zadania — jedno pozanaukowe, zrodzone ze społecznej praktyki i drugie — wybitnie naukowe. Nie ma ograniczać się do jakiejś określonej kategorii badaczy czy problematyki, ale wyznaczać jedynie zasięg badań na cały kulturowo spokrewniony obszar. Wydaje się, że taki sposób traktowania etnologii narodowej jest jej dużą szansą wyjścia poza tradycyjny teren badań (w latach 60-tych pod tym kątem prowadzono w Kanadzie, USA i Meksyku badania etnomuzykologiczne).

Teoria obszaru francuskiego bezpośrednio związana z wcześniej sformułowaną przez G. de Rohana-Csermaka koncepcją europejskiego interkontynentalnego kompleksu etnicznego⁵⁹, kładzie wyraźnie nacisk na problemy etnicyzmu, a więc zagadnienie, które jak dotychczas rzadko było w etnologii francuskiej podejmowane⁶⁰.

Dokonując podsumowania stanu francuskiej etnologii narodowej, obok zaprezentowanych wyżej osiągnięć, nie można pominąć niektórych zarysowujących się współcześnie tendencji badawczych. Do tych zaliczyć niewątpliwie można następujące:

1) intensyfikacja prac badawczych nad poszczególnymi dziedzinami kultury ludowej w celu opracowania jej obszernej syntezy (w ramach Cef), która dotychczas nie powstała;

2) rozwój współpracy etnologii z innymi dyscyplinami poprzez podejmowanie przedsięwzięć zespołowych (w ramach Rep);

⁵⁸ Tamże, s. 9.

⁵⁹ G. de Rohan-Csermak, *La notion de „complexe ethnique européen”*. „Ethnologia Europaea” 1967, t. 1, nr 1, s. 45—58.

⁶⁰ Por. S. A. Tokarev, *Etnografičeskije nabljudenija vo Francii*. „Sovetskaja Etnografija” 1968, nr 3, s. 131—132.

3) odejście od badań wycinkowych na rzecz długofalowych i wielo-problemowych pozwalających uchwycić mechanizmy zachodzących zmian i śledzić procesy adaptacyjne, integracyjne i akulturacyjne (tzw. „ethnologie à long terme”, której założenia i celowość po raz pierwszy sformułował i wykazał M. Griaule);

4) rozszerzenie przedmiotu badań na różne aspekty kultury i różne kategorie środowisk zarówno wiejskich, jak i miejskich (analiza zachowań typowych i powtarzalnych);

5) upowszechnienie stosowania metod informatyki do opracowywania danych etnograficznych zarówno dla potrzeb muzealnictwa (Musée ATP), jak i badań porównawczych systemów kulturowych (metody te wprowadzono po raz pierwszy w Rcp Châtillonnais)⁶¹.

JACEK BEDNARSKI

FRENCH ETHNOLOGY — ITS HISTORY — PRESENT STATE — ACHIEVEMENTS

(Summary)

The national ethnology of France, shown in historical perspective, is the topic of the article.

The beginnings of interest in native folk culture in France date back to the end of the eighteenth century. The appearance of and later the development of ethnography and ethnology in the first half of the nineteenth century led to the undertaking of specific studies of the French cultural tradition. It did not lead, however, to their being fully incorporated into the framework of the two disciplines. From the end of the 1880's to the Second World War they were concentrated within the field of folklore. The creation of the Société des traditions populaires and the development of a regionalistic movement were of crucial importance. The theoretical bases for studies of folk culture were created in the first half of the twentieth century by P. Sébillot, P. Saintyves and above all by A. Van Gennep.

In the 1960's ethnology in France came into its own as a result of metropolitan ethnography which had been developing since the Second World War.

The past fifteen years have been of crucial importance for the development of folk culture in France. In this area ethnology has gone far beyond the former

⁶¹ Zob. J. Cuisenier, *Méthodes avancées de traitement des données ethnographiques européennes et applications de l'informatique*, [w:] *Actes du premier congrès international d'ethnologie européenne*, Paris 1973, s. 73—97.

narrow framework of problems of folklore and has directed its interests toward the whole of old and modern rural culture. A methodological reorientation in analyzing the phenomena is found mainly in a departure from studies of a genetic nature in favor of comparative studies in which reality is treated holistically with a broad socio-cultural basis, which among other things makes it possible to grasp its functional and structural mechanisms and the dynamics of the changes which are occurring.

Contemporary national ethnology in France is characterized among other things by distinct ties with other disciplines in the humanities, a complex internal structure and a view of the object under investigation in perspective at many levels. Of special importance for its development in the postwar period are the contributions of J. Cuisenier, A. Leroi-Gourhan, M. Maquet, G. H. Rivière and A. Varagnac.

The burden of studies of folk culture in France falls mainly on non-academic centers, especially the museums and ethnographic societies. The leading center is the Centre d'ethnologie française which is attached to the Musée des Arts et Traditions Populaires. The studies being carried out by Cef, which are based on intensive field work, have as their goal the production of a synthesis of French folk culture. The realization of regional, interdisciplinary monographic studies within the framework of the so called Recherches Cooperatives sur Programme, being coordinated by the CNRS, is also of great importance.

Among recent tendencies in French ethnology the following are the most noteworthy: the concept of "an ethnology of French territory", which includes studies of areas where Frenchmen have emigrated, and attempts to go beyond the traditional subject matter of ethnology as mere folk culture.